



Archeologie ve službách polského IPN

Postupy při vyhledávání, odhalování a identifikaci hrobů a pamětních míst

TOMASZ BORKOWSKI

Polský Ústav národní paměti (Instytut Pamięci Narodowej, IPN) je jednou z klíčových institucí zabývajících se vyšetřováním zločinů spáchaných totalitními režimy na území dnešního Polska. Výraznou roli v něm hraje tým archeologů, kteří se podíleli na identifikaci obětí například na hřbitově Powązki ve Varšavě, v hromadných hrobech ve Starém Grodkówě nebo na vojenském cvičišti Brus.

Ústav národní paměti vznikl v roce 1999 na základě zákona z 18. prosince 1998 o Ústavu národní paměti – Komisi pro stíhání zločinů proti polskému národu (Komisja Ścigania Zbrodni

przeciwko Narodowi Polskiemu). Jedná se o státní úřad s výzkumnými, vzdělávacími, archivními, vyšetřovacími a lustračními pravomocemi. Mezi úkoly IPN mimo jiné patří stíhání zločinů totalitních režimů. Jednou

z organizačních jednotek ústavu je Úřad pro vyhledávání a identifikaci (Biuro Poszukiwań i Identyfikacji), jehož součástí je Archeologické oddělení (Wydział Archeologii), v němž v současnosti pracuje zhruba deset archeologů. Specifickou náplní práce tohoto úřadu je, že se jeho zaměstnanci účastní vyšetřování prováděných prokurátory IPN, u nichž jsou jako soudní znalci většinou archeologové a antropologové.

Při jejich práci jde především o identifikaci obětí, která se provádí pomocí testu DNA. Prakticky nemožné je ale na základě archeologických vykopávek určit totožnost pachatelů.

 Vykopávky na hřbitově Powązki, květen 2017 (není-li uvedeno jinak, autorem všech snímků v článku je Tomasz Borkowski)

A i kdyby to možné bylo, časový úsek, jímž se IPN zabývá (1917–1990), je natolik rozsáhlý, že pachatelé většinou už nežijí. Na jejich trestné činy se na druhou stranu nevztahuje promlčení, neboť jde nezřídka o zločiny proti míru, proti lidskosti a o válečné zločiny. Ovšem důležitější než vynést nad pachateli rozsudek je nalézt a identifikovat oběti, rekonstruovat, co se přesně stalo, očistit jejich jméno, navrátit jejich ostatky rodinám a uspořádat jim důstojný pohřeb.¹

Nalézt ostatky obětí bývá často velice obtížné, protože jejich pohřbívání vesměs probíhalo v přísném utajení, a to i v případech, že k nim docházelo na běžně užívaných hřbitovech (Łączka na Powązkách ve Varšavě, Osobowický hřbitov ve Vratislavi,² hřbitov v Unické ulici v Lublinu,³ Bródnowský hřbitov ve Varšavě,⁴ Panewnický hřbitov v Katovicích⁵ a mnoho dalších).⁶ Vzhledem k této všeobecně rozšířené praxi se většina pátracích prací IPN odehrává na hřbitovech.

V letech 2012–2017 probíhaly exhumací práce na varšavském Vojenském hřbitově Powązki, konkrétně na jeho odlehlé části zvané Łączka, kde byly v čtyřicátých a padesátých letech 20. století tajně pohřbívány oběti komunistického režimu. V osmdesátých letech

20. století bylo toto místo přeměněno na prominentní část hřbitova určenou pro vysoké armádní důstojníky a původní tajné hroby ve velké míře poničila výstavba masivních betonových hrobek, což také nejspíš bylo jedním z cílů režimu, který tím chtěl za sebou zahladit stopy. Z někdejšího pohřebiště se tak zachovaly jen ty části, které se nacházejí na místech chodníků a na okrajích hřbitova. Zde byly nalezeny zpřeházené ostatky několika set lidí. Z nich se nakonec podařilo identifikovat a znovu pohřbit několik desítek osob. Analýzy DNA ale nadále pokračují. Tyto exhumace byly specifické a obtížné, a to i kvůli tomu, že se o ně hodně zajímali politikové a média.

Důležitější než vynést nad pachateli rozsudek je nalézt a identifikovat oběti, rekonstruovat, co se přesně stalo, očistit jejich jméno a navrátit jejich ostatky rodinám

Úřad pro vyhledávání a identifikaci však prozkoumává i zalesněné a zastavěné oblasti, dvory a sklepy domů, bývalé vojenské základny a cvičiště, zajatecké a koncentrační tábory, jako například Gross-Rosen (Rogoźnica) nebo Gassen (Jasień).

FORENZNÍ ARCHEOLOGIE

Časový a tematický rozsah daného období nutí archeology z IPN k tomu, aby si osvojili vědomosti týkající se militarií z doby druhé světové války a následujícího desetiletí a rovněž měli povšechné znalosti o tehdejší hmotné kultuře. Z toho plyne, že se jejich badatelské zaměření pohybuje na pomezí archeologie současnosti,⁷ historické archeologie⁸ a tzv. archeologie bitevních polí.⁹

Specialisté z IPN se podílejí na průzkumných pracích, které mohou posléze přejít ve vyšetřování nebo archeologický výzkum. Obvykle však neprovozují archeologii jako vědu, nýbrž využívají její metody pro účely forenzní archeologie. Nejde ovšem o „čistou“ disciplínu v jejím americkém nebo západoevropském pojetí, neboť se nezabývají současnými zločiny, ani nemají za cíl odhalit a dopadnout jejich pachatele. Zároveň ale většinou nehledají archeologické artefakty, nýbrž věcné důkazy (nezřídka i osobní věci obětí).

Forenzní archeologie vznikla v sedmdesátých letech 20. století ve Spojených státech,¹⁰ když si tamní soudní orgány uvědomily, jak jsou archeologické metody pro moderní vyšetřování přínosné. První příručka

- 1 FERLLINI, Roxana: Human rights violations, past and present: consequences and interventions. In: FERLLINI, Roxana (ed.): *Forensic archaeology and human rights violations*. Charles C Thomas Publisher, Springfield 2007, s. 3–23.
- 2 SZWAGRZYK, Krzysztof: Policzyć dokładnie, zawołać po imieniu, opatrzyć na drogę... Badania i prace ekshumacyjne Biura Poszukiwań i Identyfikacji IPN. *Bulletin IPN*, 2018, č. 3 (148), s. 5–23; SZWAGRZYK, Krzysztof: *Cmentarz Osobowicki we Wrocławiu. Pola ofiar komunizmu*. IPN, Warszawa 2021.
- 3 PIEKARZ, Artur: Miejsce pochówku ofiar więzienia na Zamku w Lublinie w latach 1944–1954. *Bulletin IPN*, 2018, č. 3 (148), s. 46–58.
- 4 BORKOWSKI, Tomasz: Kwaterna 45 N na Cmentarzu Bródnowskim. *Bulletin IPN*, 2018, č. 3 (148), s. 41–45.
- 5 KONDRACKI, Adam: Na katowickich Panewnikach. *Bulletin IPN*, 2018, č. 3 (148), s. 59–70.
- 6 LATOCHA, Krzysztof G.: Poszukiwania miejsc pochówku ofiar terroru komunistycznego z lat 1945–1956 w Łodzi. In: ŁAWRYNOWICZ, Olgierd – ŻELAZKO, Joanna (eds.): *Archeologia totalitaryzmu. Ślady represji 1939–1956*. IPN – Instytut Archeologii Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2015, s. 303–327.
- 7 ZALEWSKA, Anna Izabella (ed.): *Archeologia współczesności*. Stowarzyszenie Naukowe Archeologów Polskich, Warszawa 2016.
- 8 PIEKALSKI, Jerzy: Archeologia historyczna w Europie Środkowej. Kilka wstępnych uwag. *Ochrona Zabytków*, 2017, roč. 70, č. 2, s. 5–12.
- 9 LYNCH, Tim – COOKSEY, Jon: *Battlefield archaeology*. The History Press, Chalford 2007; MELLER, Harald (ed.): *Schlachtfeldarchäologie. Battlefield archaeology*. Tagungen des Landesmuseums für Vorgeschichte Halle, Halle 2009; WRZOSEK, Jakub: Historyczne pole bitwy jako stanowisko archeologiczne. Wybrane problemy. *Ochrona Zabytków*, 2017, roč. 70, č. 2, s. 79–98.
- 10 GODZIEN, Angelika: *Archeologia sądowa. Zarys problematyki*. Fundacja Rzeszowskiego Ośrodka Archeologicznego, Rzeszów 2017, s. 11.



Jeden z odkrytých hrobů na Rakowickém hřbitově v Krakově, 16. října 2019

forenzní archeologie a antropologie¹¹ je kolektivním dílem, na němž se podílel interdisciplinární tým archeologů, antropologů, lékařů a zástupců různých oborů z oblasti justice. Definice nové disciplíny zněla takto: „Forenzní archeologii lze vymezit jako aplikaci jednoduchých archeologických výkopových technik při ohledání místa činu, které se týká pohřbeného

těla nebo kostry.“¹² V současnosti je rozsah tohoto oboru pojímán širěji. Nezabývá se pouze smrtí a ostatky oběti, ale také trestnými činy, které lze odhalit pomocí archeologických metod (např. nalezením ukradených předmětů, ukrytých zbraní atd.).

Postupně se objevovaly další texty na toto téma. První, který vyšel mimo USA, a sice ve Velké Británii,

se jmenuje *Studie o zločinu: úvod do forenzní archeologie*¹³ a dočkal se několika vydání. V řadě těchto děl je soudní archeologie spojována s antropologií, neboť v anglosaském světě jsou obě disciplíny pojímány jako jeden obor. Autoři jako Renfrew a Bahn dokonce napsali, že archeologie je „minulostí kulturní antropologie“.¹⁴

Vedle odhalování současných běžných trestných činů se soudní archeologové zabývají také hledáním a identifikací obětí různých režimů a ozbrojených konfliktů, a proto se podílejí na vyšetřování zločinů proti míru, proti lidskosti a válečných zločinů, na které se nevztahuje promlčení. Za průkopnické jsou v této oblasti považovány práce Argentinského týmu forenzní antropologie (Equipo Argentino de Antropología Forense, EAAF), který zkoumá hroby obětí vojenské diktatury generála Videly z let 1976–1982.¹⁵ Argentinský tým s pomocí amerických expertů vypracoval postupy, které byly následovně uplatňovány po celém světě. Práce tohoto druhu probíhaly mimo jiné v bývalé Jugoslávii,¹⁶ Peru,¹⁷ Salvadoru, Chile, Guatemale,¹⁸ Kolumbii,¹⁹ Indonésii, Rwandě,²⁰

11 MORSE, Dan – DUNCAN, Jack – STOUTAMIRE, James (eds.): *Handbook of forensic archaeology and anthropology*. Bills Bookstore, Tallahassee 1983.

12 Tamtéž, s. 1. Všechny překlady v této studii jsou autora.

13 HUNTER, John – ROBERTS, Charlotte – MARTIN, Anthony: *Studies in crime: an introduction to forensic archaeology*. Routledge, London – New York 2002.

14 RENFREW, Colin – BAHN, Paul: *Archeologia. Teorie, metody, praktyka*. Prószyński i S-ka, Warszawa 2002, s. 11.

15 HUNTER, John – ROBERTS, Charlotte – MARTIN, Anthony: *Studies in crime: an introduction to forensic archaeology*, s. 21; GODZIEŃ, Angelika: *Archeologia sądowa. Zarys problematyki*, s. 13; BERNARDI, Patricia – FONDEBRIDER, Luis: Forensic archaeology and the scientific documentation of human rights violations: an Argentinian example from the early 1980s. In: FERLLINI, Roxana (ed.): *Forensic archaeology and human rights violations*, s. 205–232.

16 HANSON, Ian – RIZVIĆ, Adnan – PARSONS, Thomas J.: Bosnia and Herzegovina: forensic archaeology in support of national and international organisations undertaking criminal investigations and identifying the missing from 1996 to 2013. In: GROEN, J. W. Mike – MÁRQUEZ-GRANT, Nicholas – JANAWAY, Robert C. (eds.): *Forensic archaeology. A global perspective*. John Wiley & Sons Ltd., Chichester 2015, s. 19–31; ŠLAUS, Mario – PETAROS, Anja: Croatia (Hrvatska): from WWII and the 1991 war to contemporary forensic cases. In: Tamtéž, s. 39–45; KLONOWSKI, Ewa-Elvira: Forensic anthropology in Bosnia and Herzegovina: Theory and practice amidst politics and egos. In: FERLLINI, Roxana (ed.): *Forensic archaeology and human rights violations*, s. 148–169.

17 BARAYBAR, José Pablo – MORA, Franco: Forensic archaeology in Peru: between science and human rights activism. In: GROEN, J. W. Mike – MÁRQUEZ-GRANT, Nicholas – JANAWAY, Robert C. (eds.): *Forensic archaeology. A global perspective*, s. 463–469.

18 FERLLINI, Roxana: Human rights violations, past and present: consequences and interventions, s. 12–16.

19 GOMEZ LOPEZ, Ana Maria – PATIÑO UMAÑA, Andres: Who is missing? Problems in the application of forensic archaeology and anthropology in Columbia's conflict. In: FERLLINI, Roxana (ed.): *Forensic archaeology and human rights violations*, s. 170–204.

20 FERLLINI, Roxana: Human rights violations, past and present: consequences and interventions, s. 9–10.

Afgánistánu,²¹ Španělsku²² a v mnoha dalších zemích. Vznikly rovněž organizace vytvořené podle argentinského vzoru.²³

Na tento trend také navázali polští archeologové, kteří už v devadesátých letech 20. století na základě rozhodnutí Rady pro ochranu památky bojů a mučednictví (Rada Ochrony Pamięci Walk i Męczeństwa) prováděli pod vedením profesora Andrzej Koly archeologický a exhumací výzkum hromadných hrobů polských důstojníků v Katyni, Miedném a Charkově.²⁴ Nešlo ovšem o první práce tohoto typu v Polsku. Už předtím se archeologové občas podíleli na zkoumání koncentračních a zajateckých táborů z druhé světové války.²⁵

Vznik forenzní archeologie v Polsku je spojován s rokem 2010, kdy byla na Vratislavské univerzitě otevřena specializace mezioborové postgraduální studium forenzní archeologie. Brzy poté se v roce 2013 objevila první příručka *Forenzní archeologie v teorii a praxi*, kterou uspořádal Maciej Trzeciński²⁶ a jejíž druhé vydání vyšlo v roce 2023.²⁷ Dalšími polskými studiemi na toto téma jsou *Forenzní archeologie. Nástin*



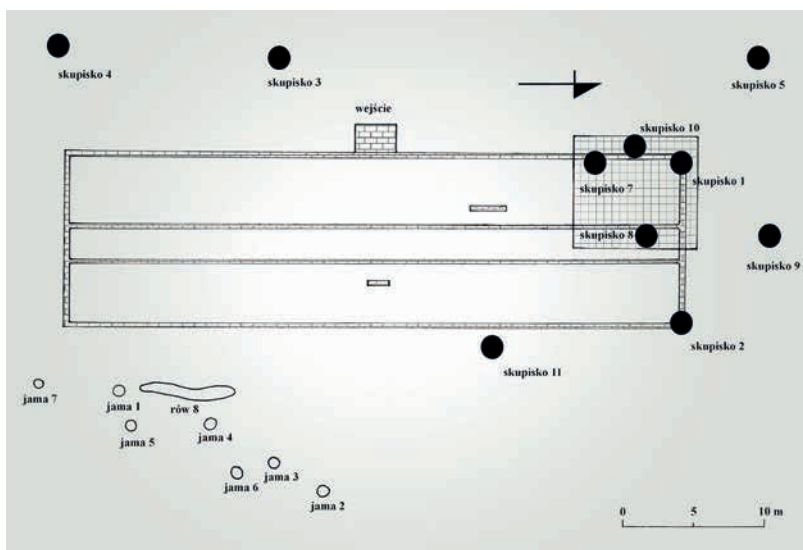
Podlouhý hrob č. 8 ve Starém Grodkově (obec Skoroszycy, okres Nysa, Opolské vojvodství) odkrytý během výkopů v roce 2016

problematiky od Angeliky Godzieńové²⁸ a také *Kriminalistika a forenzní archeologie při hledání skrytých ostatků*.²⁹ V posledních letech vyšlo k této problematice rovněž několik článků.³⁰

V souvislosti s průzkumnými pracemi, jež mají za cíl nalézt skryté hroby, se při vykopávkách prováděných

IPN často objevují závažné logistické problémy. Exhumacím na hřbitově, který je běžně v provozu, musí předcházet celá řada souhlasů a povolení (od majitele daného hrobu, vojvodské hygienické a epidemiologické stanice, správy hřbitova a často také od vojvodského památkáře). Práce se obvykle provádějí na místech jiných

- 21 SKINNER, Mark: Hapless in Afghanistan: forensic archaeology in a political maelstrom. In: FERLLINI, Roxana (ed.): *Forensic archaeology and human rights violations*, s. 233–265.
- 22 ETXEBERRIA, Francisco – HERRASTI, Lourdes – SERRULLA, Fernando – MÁRQUEZ-GRANT, Nicholas: Contemporary exhumations in Spain: recovering the missing from the Spanish Civil War. In: GROEN, J. W. Mike – MÁRQUEZ-GRANT, Nicholas – JANAWAY, Robert C. (eds.): *Forensic archaeology. A global perspective*, s. 489–497.
- 23 FERLLINI, Roxana: Human rights violations, past and present: consequences and interventions, s. 14–15.
- 24 GŁOSEK, Marian (ed.): *Katyni w świetle badań terenowych 1994–1995*. Duet, Toruń 2004; KOLA, Andrzej: *Archeologia zbrodni. Oficerowie polscy na cmentarzu ofiar NKWD w Charkowie*. Wydawnictwa Naukowego UMK, Toruń 2005.
- 25 ŁAWRYNOWICZ, Olgierd – ŻELAZKO, Joanna (eds.): *Archeologia totalitaryzmu. Ślady represji 1939–1956*.
- 26 TRZCIŃSKI, Maciej (ed.): *Archeologia sądowa w teorii i praktyce*. Wolters Kluwer, Warszawa 2013.
- 27 TRZCIŃSKI, Maciej (ed.): *Archeologia sądowa w teorii i praktyce*. 2. wydání. Wolters Kluwer, Warszawa 2023.
- 28 GODZIEŃ, Angelika: *Archeologia sądowa. Zarys problematyki*.
- 29 TRZCIŃSKI, Maciej: *Kryminalistyka i archeologia sądowa w procesie poszukiwania ukrytych zwłok*. Wolters Kluwer, Warszawa 2021.
- 30 TRZCIŃSKI, Maciej – BORKOWSKI, Tomasz: Forensic archaeology in Poland: theory and practice. In: GROEN, J. W. Mike – MÁRQUEZ-GRANT, Nicholas – JANAWAY, Robert C. (eds.): *Forensic archaeology. A global perspective*, s. 121–127; BORKOWSKI, Tomasz – TRZCIŃSKI, Maciej: Metodyka badań archeologii sądowej – archeolog na miejscu przestępstwa. *Ochrona Zabytków*, 2017, roč. 70, č. 2, s. 109–126; BORKOWSKI, Tomasz – TRZCIŃSKI, Maciej: Interrogating the ground: an archaeologist at a crime scene. In: BARONE, Pier Matteo – GROEN, J. W. Mike (eds.): *Multidisciplinary approaches to forensic archaeology. Topics discussed during the European Meetings on Forensic Archaeology (EMFA)*. Springer, Cham 2018; BORKOWSKI, Tomasz: Stary Grodków – prace poszukiwawcze z zastosowaniem archeologicznej metody wykopaliskowej. In: KOWALSKA, Ewa – SACHNOWSKA, Kamila (eds.): *Ślady zbrodni. Oblicza pamięci. Katyni, Łęczka, Ravensbrück*. IPN, Warszawa 2022, s. 53–83; BORKOWSKI, Tomasz – CONSTANTINO, Fernando – NOVO, Alexandre – FRATTARELLI, Jamie – TRZCIŃSKI, Maciej: A controlled experiment to test the efficacy of ground-penetrating radar in the search for clandestine burials in Poland. *Forensic Sciences*, 2022, č. 3, s. 585–600.



Archeologický průzkum na letišti ve Starém Grodkově v roce 2016 odhalil osm hrobů a množství artefaktů, jako třeba kovového orlíčka z polské předválečné čepice

hrobů, neboť ostatky hledaných osob jsou často „schované“ pod hroby pozdějšími, které je třeba dočasně vykopat. Teprve potom je možné zahájit archeologický výzkum. Archeologové musejí vstoupit do sice nevelkého, zato však hlubokého výkopu, v němž se pracuje velice obtížně. Většinou je nutné vytvořit bednění, které sice zvyšuje bezpečnost, ale zároveň ještě víc omezuje prostor. Přístup do výkopu je obtížný a obvykle je problém nalézt místo, kam vykopanou zeminu odkládat. Co se však týče postupu, ničem se neliší od běžně používaných metod v oboru. Průzkum lokality, dokumentace, konzervace lidských ostatků a artefaktů a nakonec i vypracování zpráv probíhají podle obecných standardů.

HROMADNÉ HROBY VE STARÉM GRODKOVĚ

Většinu prací, které provádí IPN, tvoří vykopávky na hřbitovech, ale

průzkumné práce probíhají i v jiných lokalitách. Podle potřeby je možné používat různé metody. Například ve Starém Grodkově se v roce 2016 osvědčila metoda celoplošných vykopávek s použitím těžké techniky. Během měsíc trvajících prací byl prozkoumán terén o rozloze kolem 6 400 m².³¹ Nalezeno bylo sedm jam s lidskými kostrami a jeden podlouhlý hrob, v němž byly objeveny ostatky více než třiceti osob.³²

Bývalé německé vojenské letiště z druhé světové války ve Starém Grodkově (německy Alt Grottkau) je dnes z velké části zalesněné. Jeho pozůstatky jsou však dodnes patrné. Stále zde existují původní cesty, vodní nádrže, betonové konstrukce a základy baráků. O minulosti tohoto místa svědčí rovněž velký počet artefaktů nalezených na povrchu nebo ve svrchní vrstvě zeminy. Letiště Alt Grottkau bylo během těžkých bojů na jaře roku 1945 značně poničeno, ale některé stavby se dochovaly

více méně nepoškozené. Areál po válce nevyužívala ani sovětská, ani polská armáda.

Podle kusých písemných pramenů a nepřesných výpovědí svědků mělo být v prostoru letiště v září 1946 příslušníky polské tajné policie UB (Urząd bezpieczeństwa) a sovětské NKVD povražděno několik desítek polských vojáků nezávislého podzemí (Národní ozbrojené síly – Narodowe Siły Zbrojne), kteří dál bojovali proti nové komunistické vládě. Shromážděné informace nasvědčovaly tomu, že tito vojáci zemřeli v důsledku výbuchu protitankových min nastražených pod podlahou baráku, v němž se rozhodli přenocovat.

Průzkumné práce v roce 2016 zde trvaly necelý měsíc. Předcházely jim však roky historického výzkumu a pátrání v terénu. Po vykopávkách nastala léta vyhodnocování dokumentů, konzervace a zajišťování nalezených předmětů a balistických, antropologických, forenzně lékařských

31 BORKOWSKI, Tomasz – TRZCIŃSKI, Maciej: Interrogating the ground: an archaeologist at a crime scene, s. 155–164; BORKOWSKI, Tomasz: Stary Grodków – prace poszukiwawcze z zastosowaniem archeologicznej metody wykopaliskowej, s. 53–83.

32 SZLESZKOWSKI, Łukasz – THANNHÄUSER, Agata – SZWAGRYK, Krzysztof – KULICZKOWSKI, Maciej – JUREK, Tomasz: Blast injuries found on the exhumed remains of Polish postwar partisans killed by the Polish security service in 1946. *Legal Medicine*, 2020, Vol. 42.

Stanisław Sojczyński řečený „Warszyc“ (1910–1947)

Stanisław Sojczyński, krycím jménem „Warszyc“, (1910–1947) byl polský důstojník a odbojář. Narodil se v roce 1910 v Rzejowicích u Radomi. V roce 1932 absolvoval státní učitelský seminář v Čenstochové a následně divizní kurz pro důstojníky pěchoty v záloze. V letech 1934–1939 působil jako učitel na základní škole. V září 1939 se účastnil bojů v oblasti Hrubieszowa a Janowa Lubelského. Sovětskými jednotkami byl odzbrojen, ale zajatí unikl a vrátil se do Rzejowic. Tam se zapojil do budování struktur vojenského odboje, které se později staly součástí Zemské armády (Armia Krajowa, AK), kde zastával funkci zástupce velitele Radomského okrsku. Klíčovou operací, kterou Sojczyński vedl, bylo dobytí německé věznice v Radomsku v noci ze 7. na 8. srpna 1943, při níž bylo osvobozeno přes padesát vězňů. Za tento čin mu bylo uděleno nejvyšší polské vojenské vyznamenání Řád Virtuti Militari.

Po skončení druhé světové války a rozpuštění AK Sojczyński navzdory amnestii vyhlášené komunistickou vládou pokračoval v odbojové činnosti a založil Polskou podzemní armádu (Konspiracyjne Wojsko Polskie, KWP), organizaci čítající přes 3 000 členů. Jednotky KWP pod Sojczyńského velením v noci z 19. na 20. dubna 1946 znovu obsadily Radomsko a osvobodily tam přes padesát politických vězňů. Sojczyński byl ale zrazen a 27. června 1946 v Čenstochové zatčen. Vojenský oblastní soud v Lodži ho odsoudil k trestu smrti. Rozsudek byl vykonán zastřelením 19. února 1947 na cvičišti Brus v Lodži, spolu se sedmi dalšími členy KWP. V roce 1992 byl Stanisław Sojczyński rozhodnutím prezidenta Polské republiky posmrtně povýšen do hodnosti brigádního generála.



Foto: IPN

Zdroje: LESIAKOWSKI, Krzysztof – RABIEGA, Robert: Stanisław Sojczyński (1910–1947). In: FRAZIK, Wojciech (ed.): *Konspiracyjny opór społeczny w Polsce 1944–1956. Słownik Biograficzny. Tom II.* IPN, Kraków – Warszawa – Wrocław 2004, s. 479–487; TOBOREK Tomasz: *Inny wróg, cel ten sam. Stanisław Sojczyński „Warszyc” (1910–1947).* *Biuletyn IPN*, 2022, č. 1–2 (194–195), s. 109–115.

a genetických analýz. Mnohaletá práce interdisciplinárního týmu specialistů nakonec umožnila identifikaci obětí a rovněž připomenula tragické události z roku 1946.

VYKOPÁVKY V BRUSU

Metoda celoplošných vykopávek s využitím těžké techniky se již po léta používá na vojenském cvičišti Brus v Lodži. V současnosti jde o zalesněné území o rozloze 147 hektarů, na kterém se nacházejí různé pozůstatky dosvědčující přítomnost armády: zemní stavby (střelnice, zákopy), cesty nebo budovy v různě zachovaném stavu. Jsou zde také četné krátery po explozích bomb a zbytky munice. Jedná se tedy o rozsáhlou, členitou a nebezpečnou oblast. Největším objektem v areálu

je takzvaná velká střelnice určená pro cvičení s ručními zbraněmi na dlouhou vzdálenost. Na mapách se poprvé objevuje v roce 1937.³³

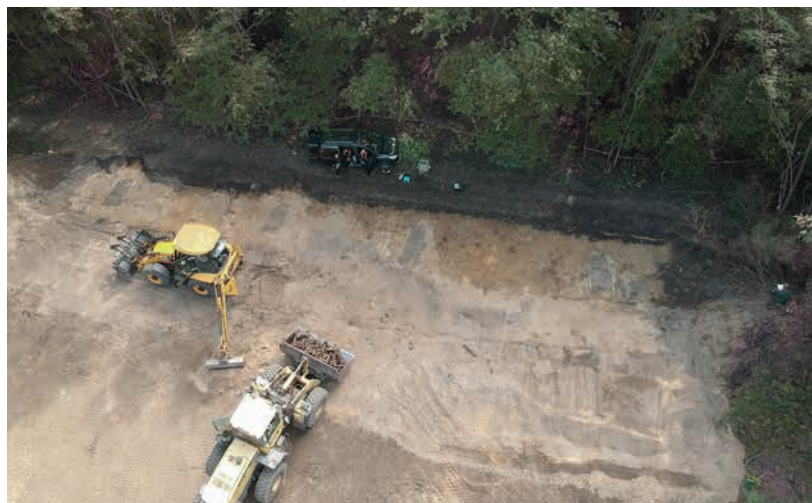
V shromážděných materiálech Komise pro stíhání zločinů proti polskému národu IPN v Lodži jsou výpovědi svědků, podle nichž se na tomto místě nacházejí hromadné hroby obětí nacistických a komunistických zločinů. Vykopávky v Brusu probíhají s přestávkami od roku 2008. Zahájili je badatelé z Archeologického ústavu Lodžské univerzity (Instytut Archeologii Uniwersytetu Łódzkiego) Marian Głosek a Piotr A. Nowakowski a vedly k odhalení sedmi masových hrobů, z nichž byly exhumovány ostatky sto jedenácti osob. Několik z nich se podařilo identifikovat.³⁴ V roce 2021 se do probíhajících prací zapojil Úřad pro

vyhledávání a identifikaci IPN s cílem nalézt ostatky kapitána Stanisława Sojczyńského („Warszyc“), jenž zde měl být společně s dalšími sedmi osobami zastřelen a pochován 19. února 1947. K jejich nalezení měla také pomoci výpověď prokurátora Obvodní vojenské prokuratury v Lodži, který byl popravě přítomen. V roce 1993 ho v Lodži vyslyšela Okresní komise pro vyšetřování zločinů proti polskému národu a on přímo na místě ukázal, kde k události došlo.

Jižně od takzvané malé střelnice poté pracovníci Archeologického ústavu Lodžské univerzity prováděli vykopávky a vrty pomocí ruční geologické sondy, což ale nepřineslo očekávané výsledky. V roce 2021 proto proběhla v této oblasti další etapa prací, tentokrát s použitím těžké techniky a metodou celoplošných

33 NOWAKOWSKI, Piotr A.: Badania archeologiczne śladów zbrodni nazistowskich na terenie dawnego poligonu na Brusie w Łodzi. In: ŁAWRYNOWICZ, Olgierd – ŻELAZKO, Joanna (eds.): *Archeologia totalitaryzmu. Ślady represji 1939–1956*, s. 41–42.

34 Tamtéž, s. 41–63.



Bývalé vojenské cvičiště Brus v Lodži. Odstraňování nevybuchlé munice na místě náspu střelnice, kde se nacházejí hrobové jámy, 19. září 2024.

vykopávek. Byla prozkoumána plocha o celkové rozloze zhruba 750 m². Ani to však nevedlo k odhalení hromadného hrobu.

Negativní výsledek nakonec přinutil badatele k tomu, aby dostupné materiály ještě jednou prověřili. Mimořádně přínosné se v tomto případě ukázaly archivní letecké snímky a jejich porovnání se současným stavem. Na fotografii z roku 1949, tedy už po popravě „Warszyce“, malá střelnice, podle níž se svědek orientoval, ještě neexistovala a naproti tomu velká střelnice měla poněkud odlišný tvar, byla užší a posunutá více na sever.

Pokud se dalo věřit výpovědi pamětníka, který navíc nemusel z řady důvodů mluvit pravdu, bylo třeba hledat přibližné místo popravy „na půl cesty mezi střeleckým náspem a cestou vedoucí k budově střelnice“. Co se týče samotného hrobu, svědek tvrdil, že „jáma, do níž se házely mrtvolý zastřelených osob, byla vykopána již předtím“.³⁵ Dalo se předpokládat, že se nacházela v blízkosti místa exekuce, ale byla to jenom hypotéza. Když se však na celkem přesně udaném místě

nic nenašlo, bylo nutné se smířit s tím, že prokurátor bezmála padesát let po událostech, jichž se zúčastnil, neuvedl správnou lokalizaci, i když se jeho popis s poznatky historiků shodoval.

Kvůli nedostatku relevantních historických pramenů tak přišly na řadu archeologické metody. Archeologický ústav Lodžské univerzity už předtím úspěšně používal sondážní vykopávky, ruční vrtání geologickou sondou, měření množství fosforu v půdě, které prozrazuje tlení organických látek, nebo celoplošné vykopávky pomocí těžké techniky.³⁶ Vzhledem k výše uvedenému velkému množství nevybuchlé munice (práce kvůli tomu po celou dobu monitorovali ženisté z 1. praporu letecké kavalérie z Leżnice Wielké) a jiných předmetů v terénu nepřicházel v úvahu průzkum pomocí detektorů kovů a neinvazivních metod. S ohledem na všechny tyto skutečnosti byla po první sezoně společných prací, které představovaly jakousi rekognoskaci lokality, provedena opětovná analýza dat a bylo rozhodnuto soustředit

celoplošný průzkum do východní části velké střelnice.

Během čtyř sezon vykopávek, z nichž každá trvala zhruba měsíc a obvykle byla prováděna v červnu, se prozkoumalo přibližně 12 000 m² terénu, tedy 1,2 hektaru. V roce 2022 byly v místě severního náspu střelnice objeveny části lidské kosti. Ale teprve po odstranění kusu jižního náspu téže střelnice v roce 2024 a po vyzvednutí kolem třiceti tun nevybuchlé munice byly nalezeny čtyři hromadné hroby obsahující ostatky přibližně deseti osob. Antropologické zkoumání a analýzy DNA zatím stále pokračují. Zde je třeba zdůraznit, že se hroby nacházely pod vrstvou nevybuchlé munice, a ještě byly překryty střeleckým náspem vysokým čtyři metry, a to patrně právě proto, aby nikdy nedošlo k jejich odhalení.

VÝZKUMNÉ METODY A MEZIOBOROVÁ SPOLUPRÁCE

V případě potřeby se provádějí sondážní vykopávky. Příkladem jsou práce na starém zajateckém hřbitově v Łambinowicích v Opolském vojvodství a na hřbitově v obci Stary Ochędzyn v Lodžském vojvodství. Úspěšné byly rovněž vrty pomocí ruční geologické sondy (především na Litvě). Archeologickému výzkumu dost často předchází také neinvazivní průzkumy, nejčastěji s použitím georadaru.

Průzkumné práce IPN se nejčastěji odehrávají v rámci vyšetřování vedených územně příslušnými prokurátory ze sekčních komisí pro stíhání zločinů proti polskému národu. Vykopávky ovšem často probíhají na rozsáhlém území, a prokurátoři tak vstupují do hry teprve ve chvíli, kdy jsou objeveny lidské pozůstatky.

³⁵ Archiwum Śledztw, Oddziałowa Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu w Łodzi, sygnatura śledztwa S.33.01.Zk.

³⁶ NOWAKOWSKI, Piotr A.: Badania archeologiczne śladów zbrodni nazistowskich na terenie dawnego poligonu na Brusie w Łodzi, s. 42–43.



I díky archeologům z IPN se podařilo identifikovat oběti tragédie ve Starém Grodkówě. Od roku 2019 je navíc připomíná i památník.

Tak tomu bylo například ve Starém Grodkówě, kde práce začaly 7. března 2016 a první hrob byl objeven o deset dní později. Tehdy se na místo dostavil prokurátor ze sekční komise v Katovicích a průzkum se změnil na vyšetřování.

Na všech vykopávkách jsou rovněž přítomni antropologové, které zaměstnává IPN. Archeologové se tak zabývají stratigrafií, organizací vykopávek, dokumentací a průzkumem koster a konzervací artefaktů, zatímco antropologové či soudní lékaři zkoumají a analyzují lidské ostatky. Po zpracování terénní dokumentace jsou kostry vyzvednuty, zabezpečeny, označeny a poté uloženy v laboratoři IPN ve Varšavě.

Nalezené předměty se popíšou, inventarizují a zakonzervují. Většina z nich je uložena v depozitáři IPN ve Varšavě, ale například středověké a raně novověké památky z Płocku³⁷ byly předány místnímu Mazovskému muzeu. Artefakty nalezené u padlých

vojáků ve Starém Ochędzyně se v současnosti nacházejí ve sbírkách Zemského muzea ve Wieluni. Předměty z první světové války, které se našly na starém hřbitově válečných zajatců v Łambinowicích, byly předány tamnímu Ústřednímu muzeu válečných zajatců. Muncie (nábojnice, kulky) a zbraně zkoumají příslušní specialisté.³⁸ K identifikaci artefaktů dochází velmi zřídka. Výjimečným nálezem je stříbrný nákrčník s vyškrábaným jménem majitele nalezený na Bródnowském hřbitově ve Varšavě.³⁹

ZÁVĚR

Archeologie jako obor zvyklý na nedostatek písemných pramenů (i jakýchkoli jiných informací kromě těch, které archeolog může sám při vykopávkách vyčíst z místa nálezů) se dokonale hodí k objasňování událostí, jež jejich strůjci chtěli utajit, ale zanechali za sebou stopy na místě činu nebo tam, kde jsou oběti

pohřbené. Vykopávky jsou velmi důležitou, ale zároveň i velmi citlivou součástí výzkumného procesu, neboť je lze provést jen jednou. Archeologický výzkum spočívá v metodickém poškození místa nálezů a v zdokumentování poznatků, které se během tohoto poničení získají. Proto je při exhumacích důležitá účast interdisciplinárního týmu a archeolog si musí být vědom toho, že je pouze jedním z mnoha účastníků badatelského procesu.⁴⁰



TOMASZ BORKOWSKI (1965) je polský archeolog se specializací na forenzní archeologii. Od roku 2016 působí v polském Ústavu národní paměti, kde řídí

vykopávky obětí totalitních režimů, např. ve Starém Grodkówě, v sekci Łączka vojenského hřbitova Powązki ve Varšavě či na bývalém cvičišti Brus v Lodži. Je autorem mnoha publikací o archeologických metodách a forenzní archeologii také přednáší na univerzitě ve Vratislavi.

37 BORKOWSKI, Tomasz – KORDAŁA, Tomasz: Odkrycie wczesnośredniowiecznego cmentarzyska przy ul. 1 Maja 3/5 w Płocku. *Nasze Korzenie*, 2018, č. 14, s. 18–25.

38 KULICZKOWSKI, Maciej: *Opinia biegłego z zakresu badań broni i balistyki przy Sądzie Okręgowym we Wrocławiu, opracowanie w zasobach IPN*. Nепublikováno. 2016.

39 BORKOWSKI, Tomasz: Kwaterna 45 N na Cmentarzu Bródnowskim, s. 41–45.

40 Článek z polštiny přeložil Josef Mlejnek.